

„Haj, hogy lőnek, hej, hogy öldökölnek”. Pataki László: *Boszorkánytánc*, 1945

OLÁH TAMÁS

Az előadás színházkulturális kontextusa

A második világháborút követő társadalmi átrendeződés Jugoszláviában a vajdasági magyarságot hatványozottan érintette. Az értelmiség túlnyomó része a negyvenes évek közepére a háború áldozatává vált vagy emigrált az országból (a kiutasított és elmenekült magyarok száma 84.800 főre tehető),¹ aki pedig ártatlanságának erejében bízva maradt, az óvatosságból jobbra visszavonult a közélettől. A kisebbségi magyarság – mely a háború utolsó éveiben és a harcokat követően maga is szenvedett a hatalmi retorzióktól – jogosan tarthatott attól, hogy a vajdasági németekhez hasonlóan olyan súlyos megtorlások áldozatává válhat, melyek már a közösség pusztaságát is veszélyeztetik. 1944 októberében a Vörös Hadsereg katonái és a jugoszláv kommunista haderők visszafoglalták a tartományt, mely 1941-től kezdve magyar és német fennhatóság alatt állt. Október 17-én katonai közigazgatást vezettek be Bácskában, Bánátban és Baranyában, mely 1945. január 27-éig tartott. A magyar, német, szlovák és román többségű településeken azonnal szerb hatalmi szervek felállítását sürgették, a kisebbségeknek pedig megtiltották, hogy népbizottságokat alakítsanak, utazzanak és nyilvánosan anyanyelvükön

¹ A. SAJTI Enikő, „A jugoszláviai helyzet: boszorkánytáncok, lakosságcsere: Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete”, in *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, szerk. BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla és SZARKA László, 216–219 (Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008), 217.

beszéljenek.² 1944 „véres ősznek” is nevezett időszakában a partizánok és a Vörös Hadsereg katonái mintegy tízezer vajdasági német civilt gyilkoltak meg brutális kegyetlenséggel az 1941 és 1944 között lezajló vérengzések és civil fegyveres konfliktusok megtorlásoként,³ továbbá azért, hogy leszámoljanak a kommunisták későbbi potenciális ellenségeivel és megváltoztassák a multietnikus régió nemzetiségi összetételét.⁴ A legújabb kutatások alapján a megtorlások, koncepciók percek és kivégzések magyar áldozatainak száma biztosan meghaladja az ötezer főt, de feltehetőleg nem éri el a tízezret.⁵

Több vezető beosztású párttag is úgy gondolta, hogy a viszonylag nagyszámú magyar kisebbség is veszélyt jelenthet a szilárd jugoszláv államiságra. Sreten Vukosavljević telepítésügyi biztos például Edvard Kardelj

² A. SAJTI Enikő, „A Tito-korszak Jugoszláviája, 1944–1947”, in A. SAJTI Enikő. *Impériumváltások, revízió és kisebbség*, 319–386 (Budapest: Napvilág Kiadó, 2004), 321.

³ A. SAJTI Enikő, „Hány magyar áldozata volt a partizánmegtorlásoknak a Délvidéken? Historiográfiai áttekintés”, *Limes – Tudományos szemle* 22, 3. sz. (2009): 117–132, 127.

⁴ sz. n., „A bosszú: a jugoszláv kommunista partizánok magyarellenes atrocitásai a Délvidéken 1944–1945”, *Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. Digitális Konfliktus Adatbázis*, hozzáférés: 2024.05.01, <http://konfliktuskutato.hu/index.php?option>

⁵ Egyes kutatók szerint azonban a húszezres, sőt a negyvenezres becslések sem túloznak. Lásd sz. n., „A bosszú...”.

külügyminiszternek eljuttatott értekezésében fejtette ki, hogy a magyarok „éppúgy mint a németek, egy cseppet sem érzik magukat vajdaságinak, csupán magyarnak,” s ha a földosztás során földhöz jutnak, még jobban elmagyarosítják a Vajdaságot, ezért ki kell toloncolni őket. „Nem hagyhatunk a Vajdaságban több magyart, csak annyit, amennyi számkra nem veszélyes” – írta.⁶ A jugoszláv és magyar kormány el is kezdett tárgyalni egy negyvenezer főt érintő lakosságcsere tervéről, de ez az elképzelés végül nem valósult meg.⁷

1945. január 27-én Tito egy rendeletével megszüntette a katonai közigazgatást, mely indoklása szerint betöltötte feladatát, s a későbbiekben „már akadályozná a forradalmi változásokat egy olyan érzékeny soknemzetiségű területen, mint a vajdasági.”⁸ Az akkoriban egyetlen szerb nyelvű vajdasági napilap, a *Slobodna Vojvodina*⁹ szerzője pedig úgy fogalmazott, hogy a katonai közigazgatás „alapvetően megoldotta a német kérdést a Vajdaságban, a magyar antifasiszták pedig elfogadták, hogy helyük a Tito elvtárs vezette népfelzabardító mozgalomban van.”¹⁰ Az igazi ok azonban minden bizonnyal az volt, hogy az állam vezetősége egyre jobban tartott attól, hogy a nemzetközi közvélemény elmarasztalja az országot azért, mert az új demokráciát erőszakkal kívánja megalapozni. A marsall 1945 novemberében már a következőképpen foglalta össze az elmúlt év eredményeit:

⁶ Idézi A. SAJTI, „A Tito-korszak...”, 352.

⁷ Uo., 321.

⁸ Idézi uo., 335.

⁹ A Jugoszláv Kommunista Párt lapja. Szabad Vajdaság címen magyarul is megjelenik. Kezdetben csak az eredeti lapban megjelent propagandisztikus szövegek fordításait közli, de 1945 elejétől már saját tartalmakkal is jelentkezik.

¹⁰ Idézi A. SAJTI, „A Tito-korszak...”, 335.

„A legszigorúbban jártunk el a németekkel szemben, akiket főbűnösöknek tekintünk és akik Jugoszláviában borzalmas kegyetlenkedéseket követtek el. Ezzel szemben a magyar nemzeti kisebbségekkel enyhén bántunk és nagylelkűséget tanúsítottunk irántuk. Ez nem a gyengeség jele volt, sőt éppen azért helyezkedtünk erre az álláspont-ra, mert mi voltunk a győztesek. [...] Az új Jugoszlávia soha nem fogja megengedni, hogy olyan kisebbségek éljenek határai között, amelyek az országot nem tekintik hazájuknak, hanem idegen földnek.”¹¹

A vajdasági magyarság önidentifikációját döntően befolyásolta, hogy az új rendszerben egyrészt bűnbánatot kellett tanúsítaniuk fasiszta vagy fasisztának bélyegzett nemzet-társaik bűneiért, másrészt pedig bizonyítaniuk kellett politikai elkötelezettségüket.

Arról nincsenek pontos adataink, hogy hány hivatásos magyar színész maradhatott a háború után a tartományban, de úgy tűnik, a hatóságok 1945-ben sem rendelkezhetek pontos számokkal. Erre utal, hogy a Szabad Vajdaság című magyar nyelvű napilap május folyamán két felhívást is intézett a jugoszláviai magyar hivatásos színészekhez, melyekben arra kérték őket, hogy küldjék el elérhetőségüket a szerkesztőségbe. Az első szövege még nem említi a közlemény célját,¹² a második azonban már közli, hogy rövidesen új hivatásos színház alakul majd Szabadkán, s rövid időn belül megkezdik a leendő társu-

¹¹ sz. n., „Az új Jugoszlávia soha nem fogja megengedni, hogy olyan kisebbség éljen a határai között, amely az országot nem tekint hazájának – Tito marsall nyilatkozata a csehszlovák-magyar lakosságcsereéről”, *Magyar Szó*, 1945. nov. 22., 1.

¹² sz. n., „Felhívás a jugoszláviai hivatásos magyar színészekhez”, *Szabad Vajdaság*, 1945. máj. 8., 8.

lat toborzását is.¹³ Egyik esetben sem derül ki, melyik szervezet állhatott a felhívások mögött, ám ekkor már vélhetően tudni lehetett, hogy a Vajdasági Főbizottság (Vajdaság Népképviselőtanácsának Elnöksége) Népművelési- és Kultúrosztálya az év második felének költségvetésében „a magyar színházi támogatására és kezdeti nehézségeinek áthidalására komolyabb összeg kiutalását látja [majd] elő.”¹⁴

A tavasz folyamán egymás után alakultak újjá a városi és vidéki magyar kultúrkörök és kultúregyesületek, a régi kultúrházak és színházépületek újra megnyíltak a látogatók előtt. A Szabad Vajdaság 1945. július 16-ai számában *Kabaré-est Szuboticán* címmel számol be az első magyar nyelvű, hivatásokkal bemutatott színházi produkcióról az új Jugoszláviában. A tudósítás szerint két budapesti magyar színművész,¹⁵ Simai Ferenc és László Imre szabadkai művészekkel együtt léptek a Városi Színház színpadára.¹⁶ A szignó mögé rejtőző szerző,¹⁷ Lévy Endre megfogalmazása szerint azonban a teltház esemény mindössze „hitvány kuplák, ocsmány tréfák és destruktív viccek” egyvelege volt, s

¹³ sz. n., „Magyar színészek toborzása a Vajdaságban”, *Szabad Vajdaság*, 1945. máj. 18., 4.

¹⁴ LATÁK István, „A Vajdasági Magyar Színház megszervezése”, *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 23., 3.

¹⁵ A cikk szerzője egy zárójel közé illesztett kérdőjelet helyez a színművész szó után.

¹⁶ Néhány nappal később a lap egy Szilágyi M. József nevű helyi vasmunkás felhábortott levelét is közölte a botrányos eseményről. Lásd sz. n., „Mit szól a nép a szubotikai kabaré-esthez”, *Szabad Vajdaság*, 1945. júl. 19., 4.

¹⁷ Gerold László és Pastyik László a Népszínház repertóriumát bemutató kiadványukban felfedik, hogy az (x) szignó mögött Lévy Endre áll. Lásd GEROLD László és PASTYIK László, szerk., *A Szabadkai Népszínház magyar társulata 1945–1970* (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1970), 115.

az előadók olyan színházi kultúrát igyekeztek életre hívni, melyet a haladó szellemű magyarság mindig is elutasított:

„A jugoszláviai magyarság – nagyon jól emlékezünk – évtizedeken keresztül azért küzdött, tollforgatói azért harcoltak, hogy a mellettünk élő és életünket figyelemmel kísérő délszláv népeket meggyőzzék arról, hogy a magyar kultúrától mi sem áll távolabb, mint az ilyenfajta vásári kóklereskedés. [...] [A] legnagyobb bűn a világot jelentő deszkát ilyen célokra fölhasználni vagy ilyen célokra fölhasználni engedni. Szubotica magyar népe drága pénzen fizette meg ezt a keserű tanulságot” – írja Lévy.¹⁸

A cikk végén egyértelműen a helyi szervezőket kéri számon, s kijelenti, hogy a hasonló kellemetlenségek elkerülésének érdekében feltétlenül szükség lesz egy olyan szervezetre, amely „a magyar kultúrmunkát minden vonatkozásában felelősen ellenőrzi és irányítja.”¹⁹ Efféle központosítási koncepció először ilyen módon, gyakorlatilag a botrányba fulladt előadásra adott válaszreakcióként jelenik meg a nyilvánosságban.

Nem sokkal később, 1945 júliusának végén engedélyezték is a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség megalapítását. A július 22-ei alakuló ülésen megválasztott husztagú ta-

¹⁸ (x) [LÉVAY Endre], „Kabaré-est Szuboticán”, *Szabad Vajdaság*, 1945. júl. 16., 3.

¹⁹ Uo.

nács²⁰ a Titónak eljuttatott táviratában kijelentette: „Jugoszlávia szabad népei között testvéri közös célokért, teljes öntudattal és felelősséggel fogjuk művelni nyelvünket és kultúránkat. A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség azzal a hittel kezdi munkáját, hogy tevékenységével demokratikus országunk megerősödését szolgálja.”²¹ Keck Zsigmond, a Szabad Vajdaság főszerkesztője egy későbbi ülésen már úgy fogalmazott, hogy a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség elsőszámú feladata „a magyarság szellemi életét a haladás szolgálatába állítani és minden kultúrmegnyilvánulásban a magyarság politikai öntudatának tisztítását és erősítését szolgálni.”²²

²⁰ B. Szabó György tanár, a nagybecskereki (akkori nevén Petrovgrád) kerületi egységfront magyar szervezetének titkára, Cetlik István tanár, a tartományi Főbizottság tanügyi előadója, Gál László író, szerkesztő, Gvozden András, az *Ifjúság Szava* későbbi szerkesztője, Hangya András festőművész, Herceg János író, a zombori Magyar Kultúrkör elnöke, dr. Hok Rezső, a tartományi Agitprop tagja, Janovics János apatini járásbíró, népi táncok és játékok szervezője, Keck Zsigmond, a Szabad Vajdaság főszerkesztője, Kizur Eta varrónő, a szabadkai Magyar Kultúrkör, titkára, dr. Kun Szabó György, a tartományi Főbizottság kultúrosztályának előadója, Laták István író, szerkesztő, Lévay Endre író, a Híd főszerkesztője, Lőrík István munkás, a bácsostopoljai Magyar Kultúrkör alelnöke, Lőrinc Péter író, publicista, Luko András famunkás, a nagybecskereki Magyar Kultúrkör könyvtárnoka, Rusznyák Antal zenetanár, kultúrszervező és dr. Steinfeld Sándor orvos, közíró.

²¹ sz. n., „Megalakult a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség”, *Szabad Vajdaság*, 1945. júl. 23., 1–2.

²² sz. n., „A vajdasági magyar kultúra nagy feladatai a szövetség tanácsa előtt”, *Szabad Vajdaság*, 1945. aug. 22., 3.

Az oktatási intézmények mellett a jugoszláv kultúrpolitika a színházaknak is fontos szerepet szánt az ideológiai átnevelés folyamatában. Az állam ezért új színházakat alapított és újranyitotta a már meglévő színházépületeket. A magyarság identitásformálásának kiemelt fontosságára utalhat, hogy Szabadkán – ahol a horvát és a magyar kisebbségeknek is engedélyezték a színházalapítást – a Magyar Színház egyenesen az állami költségvetésből, míg a Horvát Népszínház csak körzeti forrásokból támogaták.²³ Az országban korábban működő vándortársulatok teljes vagyონát rekvirálták. Díszleteiket és kosztümjeiket szétesztették az újonnan létrejövő együttesek között. Egészen 1946-ig létezett egy, a Szerb Köztársaság színházai számára létrehozott pénzalap, melyből kezdetben nemcsak a hivatásos társulatok, de a köztársaság műkedvelő együttesei is részesülhettek. Az egyébként sem gazdag források gyors apadása miatt azonban egy idő után már csak az állami alapítású színházak kaptak anyagi támogatást.

A kezdeti szakaszban – a támogatásoktól függetlenül – a Művelődési Minisztérium (Ministarstvo prosvete) szervei az amatőröket és a hivatásosokat is közvetlen ellenőrzés alatt tartották, ám később bürokratikus okokra hivatkozva a felügyeletet tartományi vagy városi hatóságoknak engedték át, s csak havi jelentéseket vártak el tőlük.²⁴ (Egyedül a Belgrádi Nemzeti Színház²⁵ maradt közvetlenül a Művelődési Minisztérium fennhatósága alatt, mivel az állami színházpolitika kiemelt szerepet szánt az intézménynek. A többi városi színház megalapításának előkészítését és felügyeletét helyi

²³ Petar VOLK, *Pozorišni život u Srbiji 1944/1986* (Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakulteta dramskih umetnosti, 1990), 11–12.

²⁴ Uo.

²⁵ A háború után egy propagandaesttel kezdte meg működését 1944. december 22-én.

szervekre bízták.)²⁶ A szabadkai teátrum esetében az illetékes szerv természetesen a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség lett, mely hamarosan konkrét lépéseket is tett egy magyar nyelvű állandó hivatásos színtársulat összeállításának érdekében. Laták István író, költő, szerkesztő vezetésével megalakult a szövetség Színügyi Bizottsága,²⁷ majd nem sokkal később a vajdasági Magyar Színház Intézősége. Az intézmény (a későbbi Népszínház) első igazgatója szintén Laták István lett.

Ugyan 1945 őszéig mindössze három hivatásos – szerb nyelven játszó – színház kezdte meg működését a tartományban,²⁸ kifejezetten sok vajdasági magyar foglalkozott színjátszással a falvakban és a városokban egyaránt. Mivel a két világháború között

²⁶ VOLK, *Pozorišni život...*, 12.

²⁷ „A bizottság tagjai: Garay Béla színművész; Richter János gyógyszerész, színpadi kultúrmunkás; Beleszlinné Nádor Kata, a szubotikai szakszervezetek kultúrmunkájának vezetője; Kizur Eta, a magyar munkás-műkedvelőzésnek hosszú időn át él munkása; Hangya András festőművész; dr. Kunszabó György, a Főbizottság kultúrosztályának előadója; dr. Steinfeld Sándor, a *Híd* c. folyóirat szerkesztője; Léway Anna, a nőmozgalom aktivistája, kultúrszervező; Gottesman Tibor, a kerületi Népfrent választmányának tagja, Agitprop titkár; Léway Endre, a *Szabad Vajdaság* szubotikai szerkesztője és Laták István, a Magyar Színháznak a Főbizottság által megbízott vezetője.” LATÁK, „A Vajdasági...”, 3.

²⁸ Szávaszentdmeteren (Sremska Mitrovica) még 1944 végén kezdett el előadásokat játszani a Népfelszabadító Tanács művészeti egységének társulta, Versecen (Vršac) 1945 februárjában alakult meg az állandó színház, Újvidéken (Novi Sad) pedig 1945 márciusában egy szabadtéri színpadon kezdte meg munkáját a későbbi Szerb Nemzeti Színház társulata Vajdasági Nemzeti Színház (Vojvodansko narodno pozorište) néven.

a hatóságok nem engedélyezték a magyar nyelvű hivatásos színházak működését a Jugoszláv Királyságban, számos településen erőre kapott az amatőr színházi mozgalom, mely fontos szerepet játszott a nemzeti identitás megőrzésében.²⁹ Az 1919-től 1940-ig tartó időszakot feldolgozó *Bokréta – a jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja* című monográfia több mint 120 magyar lakta település műkedvelői életéről ad számot.³⁰ Intézményesített színészképzés híján, s mivel a háborút követően alig maradtak hivatásos magyar színészek az országban, nem csoda, hogy a tartomány amatőrjei is megmérettethették magukat az állandó társulat tagjainak kijelölését célzó szabadkai meghallgatáson. Laták István szavaival élve „rendelkezésre áll[t] Vajdaság nagyobb városaiban a régi komoly műkedvelőzés több jónévű él munkása”, akik szívesen követték volna „szívük régi óhaját, hogy hivatásos színészekké legyenek.”³¹ A Kultúrszövetség így készséggel megbocsátotta, hogy a két háború között és a megszállás éve alatt – jórészt a mai Magyarország területéről érkező vándortársulatok hatására – szinte kizárólag olyan bohózatokat, népszínműveket és operetteket mutattak be, melyekben „széplábú szubrettek táncolnak, a primadonna szívrepesztő dalokat énekel és a táncoskomikus számaron belovagol a színre.”³²

Léway Endre, a Kultúrszövetség tanács-tagja *Korunk színházkultúrája* című értekezésében többek között arról írt, hogy a drámaíróknak hiába is lett volna mondanivalójuk, ha a „mind kisebb körre zsugorodó színházi

²⁹ KÁICH Katalin, *A színész és a színjáték dicsérete: A szabadkai Népszínház magyar társulatának első 40 éve* (Szabadka: Életjel, 2016), 7.

³⁰ FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT Margit, *Bokréta: A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja 1919–1940* (Szabadka: magánkiadás, 1940)

³¹ LATÁK, „A Vajdasági...”, 3.

³² LÉWAY Endre, „Korunk színházkultúrája”, *Híd* 10, 5. sz. (1946): 293–299, 295.

közönség[nek]³³ csak gyönyör és élvezet kellett a társadalom problémáinak föltárása helyett:

„A kultúrmunkának a legjobb esetben sem nevezhető időtöltés [...] falusi primadonnákat, bonvivánokat és sok esetben kulákfiúkból kiurasodott paraszt-jampeceket termelt. Ilyen felemás kultúrájú emberek voltak összetevői a műkedvelő színjátszásnak, s nem hogy tanították volna, vagy legalább meghagyták volna a szellemi fertőtől még érintetlen népet a maga kezdetleges, népi kultúrájában, hanem ráerőszakolták mindazt, amit a városokban rosszul ellestek s amit a »Színházi Élet«³⁴ és a megrontott polgári színjátszásnak egyéb bacilushordozói terjesztettek és szétszórtak a falvakban.”³⁵

Gál László szerint a két világháború között a népi kultúrára vágyó vajdasági közönséget még az a tudat sem vigasztalhatta igazán, hogy a határ túlsó oldalán „a reakciós Magyarország urai is böllérkéssel cenzúrázták a magyar színpadot.”³⁶

1945. szeptember 2-án a korábbi névtelen felhívások után már a Magyar Színház Intézősége adott közre értesítést a Szabad Vajdaságban, mely azokat a „Vajdaság területén élő hivatásos magyar színészeket, valamint azokat a hosszú, komoly műkedvelői múlttal rendelkező színésműkedvelőket” szólította meg, akik az új színház kötelékébe kívántak lépni.³⁷ A felhívásra a korabeli sajtó

³³ Uo.

³⁴ Népszerű budapesti színházi, irodalmi és művészeti képes hetilap, mely 1912 és 1938 között jelent meg.

³⁵ LÉVAY, „Korunk...”, 298–299.

³⁶ gl [GÁL László], „Szlávok és magyarok találkozása az eszmebarikádokon”, *Magyar Szó*, 1945. nov. 1., 3.

³⁷ sz. n., „Vajdaság magyar színészeihez!”, *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 2., 5.

szerint közel ötvenen jelentkeztek.³⁸ Az Intézőség a továbbiakban érdekes módon külön kezelte a szabadkaiakat és a vidékieket. Az utóbbiaknak egy „általuk korábban betanult prózai szerepet kell[ett] előadniuk,” továbbá egy Ady- és egy Petőfi-verssel kellett készülniük. A „házaspárok vagy együtt műkedvelők párjelenet[el]” is felléphettek a felvételi bizottság előtt.³⁹ A Szabadkáról érkező mintegy húsz műkedvelő ezzel szemben Makszim Gorkij *Éjjeli menedékhelyének* első felvonásával vizsgázott a Népkör színpadán. Az előadást Pataki László⁴⁰ rendezte, aki a harmincas években az ott működő amatőr társulat oszlopos tagja volt, majd 1935-től a zágrábi Orvostudományi Egyetemre járt, de tanulmányait a II. világháború kitörése miatt nem tudta befejezni.

A Szabad Vajdaság utódlapja, a Magyar Szó beszámolója szerint a szabadkai műkedvelők közül Pataki Lászlót, Sántha Sándort, Balázs Jankát, Bischof Margitot, Kiss Máriát, Németh Rudolfot, Bóka Jánost, Kunyi Mihályt, Szuboticski Dusánt, Hirschler Ferencet, Kiss Istvánt és Sefcsics Micit javasolta felvételre a bizottság szeptember 17-én. A vidékiek felvételi vizsgája egy héttel később már nagyszámú közönség előtt zajlott. A napilap tudósítója fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a legnagyobb sikerrel bemutatkozó Kiss Klára néhány hónappal korábban még a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg egyetlen magyar partizánalakulatának, a Petőfi-brigádnak a tagja volt. Rajta kívül Szabó István és Cs. Szabó Mária (Topolya), Szőnyi Hermina (Nagybecskerek), Neu-

³⁸ L. E. [LÉVAY Endre], „Megalakult a vajdasági Magyar Színház”, *Magyar Szó*, 1945. szept. 30., 4.

³⁹ sz. n., „Felhívás a felvételre jelentkezett magyar színészekhez és műkedvelőkhöz”, *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 20., 3.

⁴⁰ sz. n., „Pataki László; Pintér”, in *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, 598 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 598.

mann Frigyes (Zenta),⁴¹ Sovény Károly (Nagykikinda), Kiss Ferenc (Kishegyes), Bedzsula Margit (Moravia), Cathry Nelly (Szabadka), Tikvicki Mária (Szabadka) és Pózár Mária (Szabadka) csatlakozott az új társulathoz, mely Eibenschütz Rózsi sűgőval egészűlt ki.⁴² Szinte mindannyian huszonévesek voltak ekkor, Tikvicki, Cathry és Pózár pedig kiskorűak. (Az első előadásban a huszonegy éves Gyapjas János is szerepelt, akit nem említ a felvételizők névsora.) Érdekes tény, hogy az első bemutató után többen is megváltak az egyűttestől anélkül, hogy egyetlen előadásban is szűnpadra léptek volna.⁴³ A tiszteletbeli főrendező a „vajdasági magyar szűnjátszás legkimagaslóbb alakja,” Garay Béla lett.⁴⁴ Pataki László visszaemlékezése szerint Garay – aki korábban szűnészi és rendezői vizsgát is tett Magyarországon, az alföldi szűnikerűlet több hivatásos társulatában is dolgozott, s egy ideig a dunántűli szűnikerűlet vezetője is volt⁴⁵ – a kezdeti szakaszban nem volt hajlandó ténylegesen részt venni a munkában, mert ekkor még meg volt győződve arról, hogy a szűnház megalapítása csak politikai trűkk, „kortesfogás a választások előtt.”⁴⁶ Laták István is megjegyzte, hogy a „vajdasági magyarság új szűnháza egyelőre nem élvezi az idősebb és gyakorlot-

⁴¹ Neumann Frigyes a későbbiekben a Nagy Frigyes nevet használja. Már a *Boszorkánytánc* plakátján is így szerepel.

⁴² VUKOVICS Géza és GEROLD László, „A Suboticei Népszűnház 20. évfordulója”, *Magyar Szó*, 1965. okt. 31., 14.

⁴³ Bedzsula Margit, Bischof Margit, Kiss Ferenc, Kiss István, Kiss Mária, Szűnyi Hermina és Szuboticski Dusan nevét hiába keressűk a későbbiekben a szűnlapokon.

⁴⁴ L. E., „Megalakult...”, 4.

⁴⁵ sz. n., „Garay Béla”, in *Magyar szűnház művészeti lexikon*, fűszerk. SZÉKELY György, 246 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 246.

⁴⁶ PATAKI László, *Elműlt bizony a régi szép idő...: Vázlatok egy életrajzhoz* (Szabadka: Életjel, 1996), 59.

tabb szűnházemberek támogatását,” ezért „[f]iatal erűkkel és a mai szűlemnek megfelelő programmal kezdi meg működését.”⁴⁷

Az egyűttes tagjai szinte azonnal közalkalmazotti státuszt kaptak, ennek megfelelően besorolták őket a meghatározott fizetési osztályokba, s a Művelődési Minisztérium által előirt egy évre szerződtették őket.⁴⁸ Október 1-jén kezdődött meg a munka az 1854-ben átadott szűnházépűletben, melyet története során most először vett birtokba állandó helyi társulat.⁴⁹ A szűnészeknek a próbák mellett rendszeres szűnházi szemináriumokon is részt kellett venniűk, melyeken „űgy esztétikai, mint ideológiai kérdésekben valamint a szakkérdésekben [is] megfelelő tájékoztatást nyer[tek].”⁵⁰

A tudósítások tanúsága szerint a szűnház intézősége mindent megtett azért is, hogy a „legkorszerűbb népi és demokratikus szűlemű szűnműveket” szerezzék be. A szűnházat igazgató Laták István pedig űgy nyilatkozott, hogy

„[a] szűnűgyi bizottság tisztában van azzal, hogy űj, feltűrekedett dolgozók rétegek is fogják látogatni ezt az űj szűlemű szűnházat s ezért klasszikusokat is szűnre fog hozni azoknak a népi rétegeknek, akik eddig nem láthatták a szűnműirodalom régi remekeinek talán egyikét sem. A jugoszláv szűnműirodalom legjelesebbjeinek bemutatásával pedig az itt élő népek testvéri megértesét fogja erősíteni.”⁵¹

A szűnházak repertoárját természetesen a Művelődési Minisztérium által megbízott hatalmi szervek hagyták jóvá, s ezzel biztosították, hogy csak az engedélyezett darabok

⁴⁷ LATÁK István, „A dolgozó magyarság űj szűnháza”, *Híd* 9, 1 sz. (1945): 60–61, 61.

⁴⁸ VOLK, *Pozorišni űivot...*, 12.

⁴⁹ VUKOVICS és GEROLD, „A Suboticei...”, 14.

⁵⁰ L. E., „Megalakult...”, 4.

⁵¹ LATÁK, „A Vajdasági...”, 3.

kerülhessenek az ország színpadaira. (Sok esetben még a társulatok személyi összetételével kapcsolatban is rendelkeztek.)⁵² Azonban az általános direktívákat a szabadkai társulat esetében képtelenség lett volna érvényesíteni, mivel a minisztérium által jóváhagyott szövegek magyarra fordítása túl lassan zajlott, a fordítások színvonalát pedig nem igazán tudták ellenőrizni. Ezért a Magyar Színház engedélyt kapott rá, hogy eltérjenek a meghatározott korpusztól, sőt még a magyar drámaidolomból is válogathattak.⁵³ (Persze ez nem jelentett túl nagy szabadságot. Latákék javaslatainak jelentős részét visszautasították, vagy további indoklást kértek arra vonatkozóan, hogy miképpen illeszkedik az adott mű a jugoszláv kultúrpolitika új irányvonalaihoz.)⁵⁴

A későbbiekben repertoárra tűzhető magyar nyelvű színművek beszerzése érdekében a színház vezetősége még Major Tamással, a budapesti Nemzeti Színház igazgatójával is felvette a kapcsolatot, aki egy vele készült interjú tanúsága szerint hasonlóképpen látta a szabadkai teátrum jövőjét, mint az alapítók:

„Szeretnénk ezt az új színházat jó és új magyar darabokkal segíteni, de ilyen még nekünk sincs, csak várjuk. Most, egy olyan népi demokráciában, amilyen Titó új Jugoszláviáját jellemzi, a magyar kultúra meg fogja találni a kapcsolatokat a néppel. Ez a munka nem fog okot adni a szerbek és magyarok közötti összeütközésre, nem fog viszályt előidézni, hanem összeköti a két együttélő népet. Ugyanis akik eddig »magyarkodtak«, magyar kultúráról beszéltek, azok valami kizárólagos

osztályra gondoltak. [...] Azok mások ellen voltak magyarok, a mi magyarságunk nem irányul senki ellen. Ha olyan darabokat tudunk előadni, amely a széles néprétegeknek tetszik, minél jobb az előadás, annál jobban szolgálja a testvérnépek közeledését” – fejtette ki Major.⁵⁵

Az interjúból az is kiderül, hogy a Budapesten futó előadások közül kettő – Háy Gyula *Tiszazugja*, mely a földnélküli magyar parasztság problémáit tárja fel, és az októberi szocialista forradalom témáját feldolgozó Leonid Rahmanov-dráma, a *Viharos alkonyat* – hamarosan látható lesz Szabadkán is.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

A vajdasági Magyar Színház Intézőségének magalakulását következően a Magyar Szóban többször is megjelent, hogy a teátrum nyitóelőadása a *Viharos alkonyat* lesz, ám helyette végül Balázs Béla *Boszorkánytáncára* esett a választás.⁵⁶ A hirtelen változtatás talán furcsának tűnhet, de ha megvizsgáljuk a Balázs-darab témáját, az igazgatóbizottság szándékai máris nyilvánvalóvá válnak. A döntést gesztusértékűvé tette, hogy így az új színház elsőként egy olyan művet tűzhetett műsorra, melynek magyar szerzője „a jugoszláv szabadságharcosok hősi történetének

⁵² VOLK, *Pozorišni život...*, 12.

⁵³ Minden bizonnyal így kerülhetett műsorra a negyvenes évek második felében Móricz Sári bírója (1945), Szigligeti Csikósa (1946) vagy Kacsóh János vitéze (1947).

⁵⁴ VOLK, *Pozorišni život...*, 202–203.

⁵⁵ GVOZDEN András, „»Megtalálni a kapcsolatot a néppel, amely eddig kiszorult a színházakból« – Major Tamás, a budapesti Nemzeti Színház igazgatója a vajdasági magyar színházról”, *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 18., 3. ⁵⁶ Végül mindkét említett darabot bemutatták Szabadkán. A *Tiszazug* bemutatója 1945. december 8-án, a *Viharos alkonyaté* pedig 1946. január 24-én volt. Mindkettőt Pataki László rendezte. Az utóbbit 25 alkalommal játszották, az előbbi viszont mindössze 2 előadást élt meg.

egy epizódját” dolgozta fel,⁵⁷ s ekképpen „biztató találkozása [...] az igazi magyar alkotóművészetnek és a jugoszláv nép hősi harcának. A testvériség szolgálata a művészen, az íráson át.”⁵⁸ A darab morális és ideológiai szempontból is tökéletesen illeszkedett a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség kisebbségi identitáspolitikájához, mely természetesen a Jugoszláv Kommunista Párt elvárásait követte. Lengyel Balázs szerint a *Boszorkánytánc* „az időszerű politikai nevelőeszközök kelléktárában tisztes helyet foglalhat el, s kívánatos, hogy a magyar tömegek minél nagyobb számban ismerjék meg a példát, amelyet elének vetít.”⁵⁹

Bár Balázs Béla az első világháborúban egy rövid ideig Szabadkán teljesített szolgálatot, semmilyen személyes szál nem fűzte Jugoszláviához vagy a jugoszláv szabadságharcosokhoz. Ettől függetlenül – egy orosz nyelven írt novellájának tanúsága szerint – már szovjetunióbéli emigrációja alatt is foglalkoztatta a balkáni partizánmozgalom.⁶⁰ A *Boszorkánytáncot* nem sokkal hazatérése után írta, ősbemutatója 1945. szeptember 12-én volt Budapesten, a Belvárosi Színházban, ahol összesen 53 alkalommal játszották.⁶¹ (A szerző önéletrajzában 83 előadást említ.)⁶²

Kijelenthető, hogy Balázs Béla minden szempontból kortárs témát dolgozott fel. A

⁵⁷ g. I. [GÁL László], „A vajdasági Magyar Népszínház hétfő este megnyitja kapuit”, *Magyar Szó*, 1945. okt. 28., 7.

⁵⁸ –zó, „Ma nyílik meg a vajdasági Magyar Népszínház”, *Magyar Szó*, 1945. okt. 29., 3.

⁵⁹ LENGYEL Balázs, „Boszorkánytánc”, *Képes Világ*, 1945. szept. 21., 4.

⁶⁰ HAMAR Péter, „A jugoszláv partizán-téma Balázs Béla műveiben”, *Hitel* 28, 3. sz. (2015): 107–115, 107.

⁶¹ SIKLÓS Olga, *A magyar drámairodalom útja, 1945–1947* (Budapest: Magvető Kiadó, 1970), 54–59.

⁶² BALÁZS Béla, „Balázs Béla életrajza”, *Filmvilág* 7, 11. sz. (1964): 11–14, 14.

mű cselekménye 1943-ban játszódik. A történet szerint egy Wernigerode (Pataki László) nevű német százados érkezik egy jugoszláviai szerb kisvárosba, Mrkonyicsgrádba,⁶³ mely épp olasz megszállás alatt áll. A korábbi usztasa⁶⁴ polgármester, Kurjákovics (Bóka János) meggyilkolására adott válaszlépésként, s hogy gátat szabjon a környéken folyó partizántevékenységnek, azt javasolja, hogy ejtsenek gyermektúszokat a településen. Mellesleg a német tiszt egyben folklorista is, szerb népdalokat gyűjt, s egyik adatközlőjét, Milicát, a fiatal helyi tanítónőt (Tikvicki Mária) utasítja arra, hogy jelölje ki a túszokat. A lány valójában idős, balladaénekes nagyanyjával (Sefcsics Mici) együtt a helyi fegyveres ellenállás egyik főszervezője. A feladat teljesítése során csak az önként jelentkezők neveit jegyzi fel, s ezzel gyakorlatilag kiterjeszti a partizánmozgalmat az anyákra és gyermekeikre is. Wernigerode – aki egyébként a német vezérkar kéme – közben belátja, hogy a német érdekek szempontjából szerencsésebb stratégia lenne, ha hagyná, hogy a partizánok elfoglalják a várost az olaszoktól, így nekik később csak azt kellene megtisztítaniuk, hogy új területhez jussanak. Szövetkezik Milicával az olasz városparancsnok, a jovialis Marinetti ezredes (Sántha Sándor) ellen, aki már egy ideje a lánynak csapja a szeletet. Végül egy csellel sikerül is eltenniük láb alól, ám röviddel azelőtt, hogy a partizánok lerohannák a várost és Wernigerode elmenekülhetne, Milica őt is lelövi. (1. KÉP) Győzelmet harangoznak a falu templomának harangjai, a dráma végén elhangzó ballada pedig már a marsall seregeit dicséri, akik könnyörtelenül megtisztítják

⁶³ Mrkonjić Grad (Létező város a mai Bosznia és Hercegovina területén.)

⁶⁴ Horvát ultranacionalista szervezet tagja, amely a második világháborúban kikiáltotta a Független Horvát Államot, mely a fasiszta Olaszország és a náci Németország kvázi protektorátusaként és bábállamaként működött.

a várost a megszállóktól: „Tito vezér jön és vele a szerb nép / Haj, hogy lőnek, hej, hogy öldökölnek.”⁶⁵

Bár a színen megjelenő karakterek túlnyomó többsége férfi, már a korabeli kritika is kiemeli, hogy a darab valódi főszereplői a kisvárosban élő nők és gyermekek, a német, olasz és horvát tisztek, katonák és tisztviselők csak népeik típusfiguráiként vannak jelen, vonásaik és bizonyos reakcióik már-már karikatúraszerűen elrajzoltak.⁶⁶ Különösen igaz ez a fentiek mellett megjelenő Forgács báróra, a nyegle magyar összekötőtisztre (Németh Rudolf), akinek nem sok babér jut a hatalmi harcokban.⁶⁷ Szerepe szinte kimerül abban, hogy sután udvarol Milicának, ám a fiatal – a korabeli ideológiai kereteknek megfelelően tenyérbemászóan ellenszenvesnek ábrázolt – arisztokrata és a konok partizánlány sohasem érthetik meg egymást igazán.⁶⁸ A rossz oldalon álló, ám veszélytelen, sőt jószándékú magyar báró jelentéktelen alakja valójában perifériára kerül a morális és katonai szempontból is győzedelmeskedő szabadságharcosok mellett, s úgy tűnik, ez többnyire igaz volt a vajdasági magyarság

⁶⁵ BALÁZS Béla, *Boszorkánytánc*, Marosvásárhelyi Nemzeti Színház, archívum. Leltári szám: 522. 59. (A dráma soha nem jelent meg nyomtatásban és mind Balázs Béla hagyatékából, mind a szabadkai Népszínház archívumából hiányzik. A rekonstrukciót a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház állományából előkerült példány alapján végeztem, ahol 1947 januárjában mutatták be a szöveget.)

⁶⁶ SZEGI Pál, „*Boszorkánytánc*: Balázs Béla drámája a Belvárosi Színházban”, *Fényszórá* 1, 9. sz. (1945): 7–8, 7–8.

⁶⁷ Kisebb szerepekben feltűnt még Szabó István (Carracioli őrmester), Nagy Frigyes (Beppo közkatona), Gyapjas János (Milos, tanuló és partizán) és Pozsár Mária (Dusan, tanuló és partizán) is.

⁶⁸ HORVÁTH Péter, „Egy színházi kritikus naplójából”, *Új Ember*, 1945. okt. 21., 4.

pozíciójára is az új állam hatalmi koordinárendszerében. Sokatmondó, hogy az előadás végi dicsőítő ballada arról is tudósít, hogy a menekülő olasz katonák között ott van a fasiszta-szimpatizáns magyar báró is, akire „vad lovak tipornak, / [gy]ermekarcát patkó tépi széjjel.”⁶⁹

A közreműködők neveit felsoroló plakát nem nevez meg dramaturgot. Érdekes, hogy ez a munkakör egészen a hetvenes évek végéig nem jelenik meg a szabadkai Népszínházban. Ugyan az előadás sűgópéldánya nem maradt fenn, szinte biztosra vehető, hogy Patakiék nem eszközöltek jelentős módosításokat a dráma szövegén, de Balázs Béla helyrajzi jellegű és a délszláv kultúra felületes ismeretéből adódó tévedéseit minden bizonnyal kijavították. Egyelőre megválaszolatlan a kérdés, hogy az eredeti szövegben Vojnicsnak nevezett horvát polgármester miért kapta a szabadkai változatban a Kurjakovics nevet.⁷⁰

A rendezés

A *Boszorkánytánc* szabadkai változatának premierjét október végére időzítették, s a darabot az eredeti tervek szerint a Vajdaságszerte elismert, budapesti származású nagybecskereki (Zrenjanin)⁷¹ rendező, Nyáray Rezső állította volna színre, aki ekkor valószínűleg az egyetlen olyan szakmabeli volt a tartományban, aki elvégezte a magyarországi Országos Színészegyesület Színészképző Is-

⁶⁹ BALÁZS, *Boszorkánytánc*, 59.

⁷⁰ A Vojnics név szótöve a *vojník*, mely szerbül és horvátul is katonát jelent. Az archaikus *kurjak* szó a farkast jelöli a délszláv nyelvekben, de a szlengben vérszomjas pusztító jelentést is hordoz.

⁷¹ A várost 1946-ban a partizánok hősi halottjáról, Žarko Zrenjaninról nevezték el. Korábban szerb nyelven is Bečkereknek vagy Veliki Bečkereknek hívták.

koláját.⁷² Ám ismeretlen okokból Nyáray végül úgy döntött, hogy becskerekai amatőr társulatával marad, így a rendezői székbe az ekkor mindössze huszonkilenc éves Pataki László ülhetett.⁷³

A rendezés legizgalmasabb kérdése, hogy miképpen tudott a polgári komédiákon, zenés bohózatokon, operettekben és népszínműveken edződött társulat Pataki irányítása alatt megfelelni a hatalom által propagált naturalista-realista művészet esztétika követelményeinek. Bár önéletrésében a rendező azt állítja, ez volt élete első rendezése, Garay Béla monográfiájából kiderül,⁷⁴ hogy 1943-ban már színpadra állította Darvas József *Szakadék* című háromfelvonásos drámáját a szabadkai Népkörben, aminek munkájában 1937 óta vett részt műkedvelőként.⁷⁵ A mű – melynek témája a falusi osztályharc, helyszíne pedig egy olyan vidéki, marxista tanító szobája, aki saját közösségét akarja felemelni és vezetni – a Népkör könnyedebb hangvételű, zenés-humoros produkciói között minden bizonnyal szokatlannak tűnhetett, ám motívumai tekintetében erős hasonlósá-

⁷² sz. n., „Nyáray Rezső”, in *Magyar színház-művészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, 563 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 563.

⁷³ 2002 óta az évad legkiemelkedőbb vajdasági magyar színészeinek alakítását Pataki Gyűrű-díjjal ismerik el. A díjazott a vajdasági magyar színházak által biztosított pénzjutalom mellett Pataki László jellegzetes gyűrűjének replikáját kapja meg a *Boszorkánytánc* bemutatójának évfordulóján, a Vajdasági Magyar Színházi Napján. (A díjat Kovács Frigyes alapította.)

⁷⁴ GARAY Béla, *Magyar műkedvelők az örhe-lyen* (Szabadka: Életjel, 2012), 144.

⁷⁵ Pataki 1939-ben vonul be a sergebe, 1941-ben német hadifogságba esik Belgrádban, majd még ugyanezen év őszén az ausztriai Eisenstadtból szabadul. Hazatérése után folytatja a munkát a Népkörben, emellett 1942 és 1944 között tisztviselőként dolgozik a szabadkai számvevőségben.

got mutat a *Boszorkánytánc*cal, sőt annak egyfajta előzményeként is értelmezhető. Színrevitele talán meggyőzhette arról a Népszínház vezetőségét, hogy Pataki alkalmas a színházavatató előadás megrendezésére is.

Lévay Endre az előadásról írott kritikájában persze Pataki rendezői munkáját is sikeresnek értékeli, de azt azért megjegyzi, hogy „egy-két kép több tömörséget, életet és alaposabb munkát kívánt” volna.⁷⁶ Ha figyelembe vesszük, hogy a háromfelvonásos előadás mindössze négy hét alatt készült el, nem csoda, hogy a szereplők közötti viszonyokat nem sikerült kellőképpen elmélyíteni, innovatív rendezői koncepcióról pedig eleve szó sem lehetett. Így a tapasztalatlan társulat Balázs Béla szövegének alázatos interpretátora lett, a valóság ábrázolásának pedig a legegyszerűbb, mimetikus modelljét választották.

Bár Balázs bizonyos karakterei karikatúraserűn elrajzoltak, szinte biztosra vehető, hogy Pataki még ezek esetében sem adott túl sok lehetőséget színészeinek arra, hogy komikusan formálják meg szerepeiket. Kihasználta viszont, hogy a német és olasz egyenruhák látványa azonnal és egyértelműen képes azonosítani az ellenséget, ezért a fasiszta vagy fasiszta-szimpatizáns szereplők még azokban a jelenetekben is katonai uniformist viseltek, melyekben a drámában nem. Pataki rendezése felerősítette, hogy a hangsúly a szabadságharcos Milica és Wernigerode, az elnyomó hatalom képviselője közötti konfliktuson van, melyből természetesen az előbbi kerül ki győztesen.

Színészi játék

A szabadkai együttes színészi eszköztárát rendkívüli módon befolyásolhatta különféle hátterük és a színházi gyakorlatuk. A felvételi meghallgatásra érkező mintegy ötven jelentkező közül huszonkét színész került a

⁷⁶ LÉVAY Endre, „Egy színházi bemutatóról”, *Híd* 9, 1. sz. (1945): 61–63, 63.

társulatba, s bár tudjuk, hogy a színház vezetőségének célja az volt, hogy az együttes a Vajdaság minden magyarlakta térségét reprezentálja,⁷⁷ a tagok túlnyomó többsége (tizenöt fő) Szabadkáról érkezett.⁷⁸ Az alapítók közül mindössze Sántha Sándornak és Kunyi Mihálynak volt szakmai képesítése. Sántha 1942-től kezdve Szűcs László kaposvári társulatában és az erdélyi színikerületben is játszott egy ideig,⁷⁹ Kunyi pedig a magyar közigazgatás éveiben először Kőszegi Géza társulatához szerződött Újvidéken, majd megfordult Győrben, Szombathelyen és Sopronban is.⁸⁰ Persze színpadi tapasztalatoknak az amatőrök sem voltak híján. A harmincöt éves Szabó István például már tizenhét éve tevékenykedett műkedvelőként, amikor feleségével az új társulathoz került.⁸¹

Az amatőrök számára a népszínművek és a polgári, szórakoztató jellegű előadások jelentették a színházi anyanyelvet. A komikus beállítottságú színészeknek, például Bóka Jánosnak kihívást jelentett, hogy ne erősítse fel a kelletténél jobban a polgármester eredendően parodisztikus vonásait. A korabeli kritika is rögzíti, hogy „az amúgy sem teljesen kidolgozott szerepet eltúlozta, és egészen valószínűtlen figurát csinált Kurjákoviczból.”⁸² A színészi játék gesztikus intenzitására utalnak Sántha Sándor (Marinetti) esetében is, de megjegyzik, hogy egy „nem kifor-

rott színésznek” nehéz elkerülni a túlzásokat.⁸³ (Tehát látszólag nem vesznek tudomást Sántha szakmai előéletéről.) A Népkörben korábban szintén táncoskomikusként fellépő Németh Rudolfról (Forgács báró) ezzel szemben úgy gondolták, „nem elég arisztokrata”, ami valószínűleg alakításának hétköznapiasságára, alulstilizáltságára utal (az eredeti drámában a báró raccsolva beszél).⁸⁴ A huszonhét éves Sefcsics Micinek minden bizonnyal kihívást jelentett az Öregasszony megformálása, de annak ellenére is „kitűnően oldotta meg a feladatot”, hogy nem mindig volt „hihető”.⁸⁵ Nem meglepő, hogy a kritikák Pataki László Wernigerode ezredesét és Tikvicki Mária Milicáját méltatják a legmelegebb szavakkal. Patakit „a magyar színház legnagyobb erősségének” nevezik, aki végig fegyelmezett, remek orgánummal rendelkezik, továbbá dikciója és megjelenése is kifogástalan.⁸⁶ A mindössze tizenhét éves Tikvicki – akinek a falusi tanítónő élete első szerepe – a bírálók szerint „nagyszerű megjelenésű, kellemes hangú” színész, aki „nem roskadt össze a nagy súly alatt”, „a dráma forróságát egyéni tűzzel tudta fokozni,” mely „pótolhatja a rutinhiányt.”⁸⁷ Ahhoz, hogy a fiatal lány megkaphatta a Népszínház nyitóelőadásának főszerepét minden bizonnyal nagyban hozzájárult, hogy néhány hónappal korábban még a jugoszláv hadsereg tüzérségében szolgált, gyakorlatilag az iskolapadból került a frontra, s szinte a fronttól a színpadra, nem csoda hát, hogy „teljes illúziót” nyújtott.⁸⁸

Színházi látvány és hangzás

A cselekmény szinte végig ugyanazon a helyen, Mrkonyicsgrád iskolájának egyetlen tan-

⁷⁷ L. E., „Megalakult...”, 4.

⁷⁸ Cathry Nelly, Tikvicki Mária és Pozsár Mária ugyan a vidékiek meghallgatásán vettek részt, de valójában Szabadkáról érkeztek.

⁷⁹ sz. n., „Sántha Sándor”, in *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, 668 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 668.

⁸⁰ sz. n., „Kunyi Mihály”, in *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, 433 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 433.

⁸¹ sz. n., „Szabó István”, in *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, 713 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994), 713.

⁸² gl, „Szlávok és magyarok...”, 3.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

termében zajlik, csak a második felvonás második színében jelenik meg a színpadon Marinetti ezredes dolgozószobája. Balázs Béla drámája részletes helyszínleírással kezdődik. Ebből megtudjuk, hogy a színpad hátsó falán tábla lóg krétával és szivaccsal, mellette szekrény régi könyvekkel és füzetekkel, rajta kitömött madarak és egy földgömb. Szintén a hátfalon látható Jugoszlávia térképe, felette III. Viktor Emánuel olasz király és Mussolini portréja. A szerző instrukciói szerint a jobb sarokban van a bejárat, a jobb oldalfalon két nagy ablak közt egy pianínó áll. A bal oldalfalnál látható a tanító asztala tintatartóval és nyitott könyvvel. Balra elől ajtó nyílik egy mellékszobába. Középen hat iskolapad 10–15 éves gyerekek számára. A szerző továbbá megjegyzi, hogy a „tisztá, csukott ablakon át beesik a délutáni napfény a világosra festett tanterembe.”⁸⁹

A szabadkai előadás létrehozásában nem működött közre díszlettervező, de azt tudjuk, hogy a korai előadások díszleteit Kollár Ferenc építette, aki az egyetlen volt akkoriban Szabadkán, aki „színfalakat tudott csinálni.”⁹⁰ A produkcióról fennmaradt képek ugyan nem mutatják meg a teret minden szögéből, de ezek alapján is kijelenthető, hogy a látvány a szerzői elképzeléseket követte, de azokhoz képest kissé leegyszerűsödött. A tanítónő íróasztala a rendezői jobbról balra kerül át. Mögötte két puritán deszkaajtó nyílik. A pianínó a bal oldalon áll, mellette az előbbiekhöz hasonló egyszerű ajtó. Ablakok nincsenek a fehérre meszelt, csupasz falakon. A tér közepén három iskolapad sorakozik egymás mögött.

A férfiszínészek az előadás teljes időtartama alatt autentikus katonai egyenruhákban vannak. Milica az első két felvonásban visszafogott, szinte gyászhoz illő fekete ruhát visel, a harmadikban már szerb népvise-

⁸⁹ BALÁZS, *Boszorkánytánc*, 1.

⁹⁰ n. n., „Egészségét adta a színházért”, *Magyar Szó*, 1975. okt. 26., 13.

letben van. A két gyerekszereplő rövidnadrágos iskolai uniformist hord. (2. KÉP)

Az események végig a teljes teret betérítő fehér fényben zajlanak, leszámítva Kurjákovics meggyilkolását, mely a darab szerint egy átmeneti áramkimaradás alatt, teljes sötétben történik. (A városi partizánfiúk végeznek vele.) A szereplők időnként eljátszanak néhány dallamot a pianínón, és két alkalommal szólalnak meg nyílt színen, hangszerkíséret nélkül a Balázs Béla által írt népies balladák.

Az előadás hatástörténete

Elvárható módon Lévay Endre a színházavató előadásról írott kritikájában úgy fogalmaz, hogy a fiatal együttes beváltotta a hozzá fűzött reményeket,⁹¹ és bár rögzít kisebb hibákat, elnézően viszonyul hozzájuk, hiszen a háború utáni Jugoszláviában a nevelési célok többnyire felülírták az esztétikai elvárásokat. Erre utal maga Lévay is, aki valamivel később, a tartományi magyar színjátszás helyzetét elemző értekezésében azt írja, hogy a „hangsúly a fölkészültségen és nem a művészi színvonal sürgetésén [van], mert a művészeti szempont valójában a külsőségekben és nem a belső tartalomban jelentkezik.” 1945. október 29-én egy nagyszabású, háromnapos rendezvénysorozat keretein belül tartotta meg a társulat első bemutatóját,⁹² melyet természetesen azzal a – nem titkolt – szándékkal rendeztek meg, hogy „az egység és testvériség, az egyenlő jogok ünnepe” le-

⁹¹ LÉVAY, „Egy színházi...”, 63.

⁹² Október 27-én a Szabadkai Filharmonikusok adták elő Beethoven V. szimfóniáját és az Egmont-nyitányt Željko Straka vezényletével, október 28-án pedig a szabadkai Horvát Népszínház mutatkozott be Mirko Begović *Matija Gubec* című tragédiájával, mely a magyarul Gubecz Mátéként ismert horvát szabadságharcosnak, a horvátországi parasztháború (1572–1573) vezérének történetét dolgozta fel.

gyen.⁹³ A jugoszláv himnuszt követően – melyet a Szabadkai Filharmonikusok adtak elő – Radivoj Davidović, a Vajdasági Főbizottság tagja köszöntötte a színházat zsúfolásig megtöltő nézőket. Mindenképp gesztusértékűnek tekinthető, hogy a tudósítások szerint a szerb képviselő „nyelvtanilag kedvesen hibás” magyar mondatokkal szolt az egybegyűltekhez.⁹⁴ Miután elszavalta Ady Endre *Magyar jakobinus dala* című versének a szláv–magyar–oláh összetartozásról szóló részletét, a következőkkel folytatta: „Jugoszlávia népei, szlávok és magyarok most végre találkoztak az eszme-barrikádokon. Egymás kezét fogva együtt építik Jugoszlávia valamennyi népének szebb jövőjét és egymás kezét többé el nem engedik.”⁹⁵ Davidović köszöntője után először Žarko Vasiljević, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház igazgatója szolt néhány magyar szót a közönséghez, majd Laták István igazgató köszöntötte saját anyanyelvükön a szerb vendégeket.⁹⁶ Először átadta a helyi Horvát Népszínház üdvözlését, majd „a közönség viharos tapsai közben” felolvasta Tito marsallhoz címzett táviratát:

⁹³ gl, „Szlávok és magyarok...”, 3.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Idézi uo.

⁹⁶ A felsoroltakon kívül a hatalmi szerveket Lajčo Jarmazović, Szerbia tárcanélküli minisztere, Spasoje Čobanski, a vajdasági Népparlament kulturális ügyeinek vezetője, Vlada Popović, a Vajdasági Főbizottság tagjai, Sóti Pál, a vajdasági Népparlament Elnökségének alelnöke, Lajčo Lendvai, a szabadkai Horvát Népszínház igazgatója, a XVI. hadosztály vezérkarának delegáltjai, továbbá a környékbeli városok és falvak népbizottságainak küldöttei képviselték. A Magyar Kultúrszövetség vidéki tagjai közül Kék Zsigmond és Gál László, a *Magyar Szó* szerkesztői, továbbá Gvozden András, az újonnan induló magyar ifjúsági kéthetilap, az *Ifjúság Szava* szerkesztője vett részt megnyitónapján.

„A vajdasági Magyar Színház megnyitó estjéről Vajdaság magyar népe örömmel és lelkesedéssel köszönti szabad, testvéri hazánk alkotóját, Tito marsallt. Ez a színház, mint egyik bizonyosága népeink egyenjogúságának, azt a szabadságot, amit hazánk nyújt a magyarságnak: magyar szót, gondolatot és színt, alkotón beleépíti hazánk általános kultúrájába s népuralmunkat erősíti, népeink testvériségét építi és hazánkat, a szabad demokratikus Jugoszláv Köztársaságot szilárdítja.”⁹⁷

Az 1944-es kisebbségellenes atrocitások és a tartomány más településein ekkor még javában működő gyűjtő- és munkatáborok⁹⁸ tevékenységének ismeretében az igazgató szavaiból sugárzó hit ugyan megalapozatlannak hathat, de talán részben igazat adhatunk Barácius Zoltánnak, aki szerint a hivatásos magyar színház megnyitásának engedélyezése valójában „egy radikális politikai fordulat demonstrálása volt, amely fátylat kívánt borítani a háború alatt és a háború végén történt szörnyű eseményekre, felmutatva a békés együttélés távlatait.”⁹⁹

Bár máig a vajdasági magyar színházi élet talán legjelentősebb eseményeként tartjuk számon, a nagy hírverés és az ünnepélyes bemutató ellenére is úgy tűnik, hogy a közönség nem igazán mutatott érdeklődést Balázs Béla *Boszorkánytánc*a iránt. Pataki rendezése mindössze öt előadást élt meg. Azonban, ha hihetünk a színház első huszonöt évadát feldolgozó bibliográfiai füzet adatainak, összesen 2183 néző látta, ami a körülményekhez képest nem mondható alacsony számnak.¹⁰⁰ (A színháznak ekkor 747

⁹⁷ Idézi gl, „Szlávok és magyarok...”, 3.

⁹⁸ Szabadkán korábban két internálótábor is működött.

⁹⁹ JUHÁSZ Géza és BARÁCIUS Zoltán, „Ötvenéves a szabadkai Népszínház”, *Kisebbségkutatás* 5, 1. sz. (1996): 44–47, 45.

¹⁰⁰ GEROLD és PASTYIK, „A Szabadkai...”, 21.

ülőhelye volt.)¹⁰¹ Sokatmondó, hogy a társulat első jelentősebb sikerét Móricz Zsigmond *Sári bíró* című parasztkomédiájával aratta 1945 decemberében.¹⁰²

Tito és Sztálin 1948-as politikai szakítását követően az első évadok műsorának szovjet propagandadarabjai fokozatosan eltűntek a repertoárról, és mivel jugoszláv (és jugoszláviai magyar) agitációs szövegek a sorozatos pályázatok ellenére sem jöttek létre a kellő ütemben, a politikai szempontból semleges szórakoztatás került előtérbe. Bár rendszeresen műsorra tűztek fajsúlyosabb klasszikusokat is, ezek többnyire nem éltek meg jelentős előadásszámot. A társulat egyébként szinte azonnal – már 1946 januárjában¹⁰³ – regionális tájolásba kezdett. Ugyan ez mindenekelőtt az állami propaganda céljait szolgálta és minden bizonnyal a jugoszláv kisebbségi kultúrpolitika demokratikusságát volt hivatott demonstrálni, ezzel együtt is nagyon fontos szerepet töltött be a vajdasági magyar közösség életében. Az elkövetkező évtizedekben a színház arculatához egyre inkább hozzátartozott a vidékjárás, s nem túlzás azt állítani, hogy egy időben a társulat elsődleges feladata lett. Volt olyan évad, amelyben tíz hónap alatt megközelítőleg 430–450 előadást játszottak, ennek jelentős részét vidéki színpadokon és kultúrotthonokban.¹⁰⁴ A színház így lassan visszanyerte – a propagandától többé-kevésbé független – kisebbségi identitásfenntartó funkcióját, mely az amatőrmozgalmat a két világháború között jellemezte, még ha az identitáskép-

zés folyamatát ekkor már merőben más tényezők határozták is meg, mint korábban bármikor a vajdasági magyarság történelme során.

Az előadás adatai

Cím: *Boszorkánytánc*. A bemutató dátuma: 1945. október 29. A bemutató helyszíne: Magyar Népszínház, Szabadka. Rendező: Pataki László. Szerző: Balázs Béla. Díszletkivitelező: Kollár Ferenc. Súlygó: Eibenschütz Rózsi. Társulat: A szabadkai Magyar Népszínház társulata. Színészek: Tikvicki Mária (Milica, tanítónő), T. Sefcsics Mici (Az Öregasszony), Sántha Sándor (Marinetti, olasz ezredes), Pataki László (Wernigerode, német százados), Németh Rudolf (Forgács báró, magyar hadnagy), Bóka János (Kurjákovics, usztasa polgármester), Szabó István (Carraiolli, olasz őrmester), Nagy Frigyes (Beppo, olasz közkatona), Gyapjas János (Milos, tanuló), Pozsár Mária (Dusan, tanuló).

Bibliográfia

- (x) [LÉVAY Endre]. „Kabaré-est Szuboticán”. *Szabad Vajdaság*, 1945. júl. 16., 3.
- A. SAJTI Enikő. „A jugoszláviai helyzet: boszszuakciók, lakosságcsere: Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete”. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, szerkesztette BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla és SZARKA László, 216–219. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- A. SAJTI Enikő. „A Tito-korszak Jugoszláviája, 1944–1947”. In A. SAJTI Enikő. *Impériumváltások, revízió és kisebbség*, 319–386. Budapest: Napvilág Kiadó, 2004.
- A. SAJTI Enikő. „Hány magyar áldozata volt a partizánmegtorlásoknak a Délvidéken? Historiográfiai áttekintés”. *Limes – Tudományos szemle* 22, 3. sz. (2009): 117–132.
- BALÁZS Béla. „Balázs Béla életrajza”. *Filmvilág* 7, 11. sz. (1964): 11–14.

¹⁰¹ BARÁCIUS Zoltán, *Ötgarasos színház* (Szabadka: Életjel, 2003), 10.

¹⁰² 25 alkalommal játszották, összesen 9047 néző előtt.

¹⁰³ VUKOVICS és GEROLD, „A Subotici...”, 14.

¹⁰⁴ LOVAS Ildikó, „Interjú Pataki Lászlóval (részlet)”, *Vajdasági RTV (YouTube)*, 1993. 0–1. perc, hozzáférés: 2024.05.01, https://www.youtube.com/watch?v=ucU2eB9GrHM&index=4&list=LL3hg_trHj-ogVjxyQqxj_g&t=os.

- BALÁZS Béla. *Boszorkánytánc*. Marosvásárhelyi Nemzeti Színház, archívum. Leltári szám: 522. 59.
- BARÁCIUS Zoltán. *Ötgarasos színház*. Szabadka: Életjel, 2003.
- FARKAS FRIGYESNÉ LICHTNECKERT Margit. *Bokréta: A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja 1919–1940*. Szabadka: magánkiadás, 1940.
- g. I. [GÁL László]. „A vajdasági Magyar Népszínház hétfő este megnyitja kapuit”. *Magyar Szó*, 1945. okt. 28., 7.
- GARAY Béla. *Magyar műkedvelők az őrhelyen*. Szabadka: Életjel, 2012.
- GEROLD László és PASTYIK László, szerk. *A Szabadkai Népszínház magyar társulata 1945–1970*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1970.
- gl [GÁL László]. „Szlávok és magyarok találkozása az eszmebarikádokon”. *Magyar Szó*, 1945. nov. 1., 3.
- GVOZDEN András. „»Megtalálni a kapcsolatot a néppel, amely eddig kiszorult a színházakból« – Major Tamás, a budapesti Nemzeti Színház igazgatója a vajdasági magyar színházról”. *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 18., 3.
- HAMAR Péter. „A jugoszláv partizán-téma Balázs Béla műveiben”. *Hitel* 28, 3. sz. (2015): 107–115.
- HORVÁTH Péter. „Egy színházi kritikus naplójából”. *Új Ember*, 1945. okt. 21., 4.
- JUHÁSZ Géza és BARÁCIUS Zoltán. „Ötvenéves a szabadkai Népszínház”. *Kisebbségkutatás* 5, 1. sz. (1996): 44–47.
- KÁICH Katalin. *A színész és a színház dicsérete: A szabadkai Népszínház magyar társulatának első 40 éve*. Szabadka: Életjel, 2016.
- L. E. [LÉVAY Endre]. „Megalakult a vajdasági Magyar Színház”. *Magyar Szó*, 1945. szept. 30., 4.
- LATÁK István. „A dolgozó magyarság új színháza”. *Híd* 9, 1. sz. (1945): 60–61.
- LATÁK István. „A Vajdasági Magyar Színház megszervezése”. *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 23., 3.
- LENGYEL Balázs. „Boszorkánytánc”. *Képes Világ*, 1945. szept. 21., 4.
- LÉVAY Endre. „Egy színházi bemutatóról”. *Híd* 9, 1. sz. (1945): 61–63.
- LÉVAY Endre. „Korunk színházkultúrája”. *Híd* 10, 5. sz. (1946): 293–299.
- LOVAS Ildikó. „Interjú Pataki Lászlóval (részlet)”. *Vajdasági RTV (YouTube)*, 1993. 0–1. perc. Hozzáférés: 2024. 05. 01. https://www.youtube.com/watch?v=ucU2eB9GrHM&index=4&list=LL3hg_trHj-ogVjxyQqxjj_g&t=os.
- n.n. „Egészségét adta a színházért”. *Magyar Szó*, 1975. okt. 26., 13.
- PATAKI László. *Elmúlt bizony a régi szép idő... Vázlatok egy életrajzhoz*. Szabadka: Életjel, 1996.
- SIKLÓS Olga. *A magyar drámairodalom útja, 1945–1947*. Budapest: Magvető Kiadó, 1970.
- sz. n. „A bosszú: a jugoszláv kommunista partizánok magyarelles atrocitásai a Délvidéken 1944–1945.” *Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. Digitális Konfliktus Adatbázis*. Hozzáférés: 2024. 05. 01. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=313:a-bosszu-a-jugoszlav-kommunista-partizanok-magyarelles-atrocitasai-a-delvideken-1944-1945&catid=39:dka-hatter&Itemid=203.
- sz. n. „A vajdasági magyar kultúra nagy feladatai a szövetség tanácsa előtt”. *Szabad Vajdaság*, 1945. aug. 22., 3.
- sz. n. „Az új Jugoszlávia soha nem fogja megengedni, hogy olyan kisebbség éljen a határai között, amely az országot nem tekinti hazájának – Tito marsall nyilatkozata a csehszlovák-magyar lakosságcsereéről”. *Magyar Szó*, 1945. nov. 22., 1.
- sz. n. „Felhívás a felvételre jelentkező magyar színészekhez és műkedvelőkhöz”. *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 20. 3.
- sz. n. „Felhívás a jugoszláviai hivatásos magyar színészekhez”. *Szabad Vajdaság*, 1945. máj. 8., 8.

- sz. n. „Garay Béla”. In *Magyar színházművészeti lexikon*,. főszerkesztő SZÉKELY György, 246. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- sz. n. „Kunyi Mihály”. In *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerkesztő SZÉKELY György, 433 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- sz. n. „Magyar színészek toborzása a Vajdaságban”. *Szabad Vajdaság*, 1945. máj. 18., 4.
- sz. n. „Megalakult a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség”. *Szabad Vajdaság*, 1945. júl. 23., 1–2.
- sz. n. „Mit szól a nép a szubotikai kabaréesthez”. *Szabad Vajdaság*, 1945. júl. 19., 4.
- sz. n. „Nyáray Rezső”. In *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerkesztő SZÉKELY György, 563. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- sz. n. „Pataki László; Pintér”. In *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerkesztő SZÉKELY György, 598. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- sz. n. „Sántha Sándor”. In *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerkesztő SZÉKELY György, 668 Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- sz. n. „Szabó István”. In *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerkesztő SZÉKELY György, 713 Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- sz. n. „Vajdaság magyar színészeihez!”. *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 2., 5.
- SZEGI Pál. „*Boszorkánytánc*: Balázs Béla drámája a Belvárosi Színházban”. *Fényszórá* 1, 9. sz. (1945): 7–8.
- VOLK, Petar. *Pozorišni život u Srbiji 1944/1986*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakulteta dramskih umetnosti, 1990.
- VUKOVICS Géza és GEROLD László. „A Subotikai Népszínház 20. évfordulója”. *Magyar Szó*, 1965. okt. 31., 14.
- zó. „Ma nyílik meg a vajdasági Magyar Népszínház”. *Magyar Szó*, 1945. okt. 29., 3.

1. KÉP

A bemutató után

(állnak: Szabó István, Bóka János, Pataki László, Tikvicki Mária, Sántha Sándor, Németh Rudolf, Nagy Frigyes, guggolnak: Pozsár Mária, Gyapjas János)

2. KÉP